

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง สตรีชนบทภาคเหนือกับกระบวนการประชาสังคม ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยและการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. การเตรียมตัวของผู้วิจัย

การเตรียมความพร้อมศึกษาข้อมูลจากเอกสาร รายงานการวิจัย ตำราต่างๆ เพื่อใช้เป็นกรอบคิดและแนวทางสำหรับการวิจัย รวมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์การขอคำปรึกษาจากอาจารย์ผู้สอน การเตรียมความพร้อมในเรื่องของกรอบคิดและประเด็นที่จะศึกษาชุมชนนั้นเลือกใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลบางส่วนจากทางราชการ ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากชุมชนเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง ซึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับตัวเลข ระยะเวลา หรือสาธารณูปโภคที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งข้อมูลอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์สำหรับการวิจัย ได้แก่ แบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค.) ข้อมูลด้านความจำเป็นขั้นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ.) ข้อมูลรายงานผลกิจกรรมหมู่บ้านพึ่งตนเองของอำเภอแม่แตง สรุปบทเรียนของนักศึกษาฝึกงานภาคสนามเอกสังคมสงเคราะห์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังใช้ภาพถ่ายกิจกรรมต่างๆที่ผ่านมาประกอบด้วย

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ คณะกรรมการ และสมาชิกกลุ่มสตรี จำนวน 12 คน

ผู้ให้ข้อมูลรอง ได้แก่ ผู้นำกลุ่มและองค์กรชุมชนบ้านผาแดง จำนวน 5 คน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้กรณีศึกษา คือคณะกรรมการสตรี และสมาชิกสตรี ตลอดจนผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชน

3. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

การเข้าพื้นที่และการแนะนำตัวของผู้วิจัยกับผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำสตรี และสมาชิกกลุ่มสตรีนั้น ผู้วิจัยไม่มีปัญหาดังกล่าว เนื่องจากผู้วิจัยเคยเข้าไปปฏิบัติงานที่หมู่บ้านผาแดง ตั้งแต่ พ.ศ. 2532 และมีส่วนร่วมในการประชุม ตลอดจนติดตามการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชนหลายครั้ง อาทิ ร่วมประชุมกลุ่มสตรี ประชุมสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เป็นวิทยากรให้ความรู้กับกลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้า ตลอดจนร่วมกิจกรรมรณรงค์ซ่อมสร้างภาชนะกักเก็บน้ำ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านั้นผู้วิจัยได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้นำชุมชน

ผู้นำสตรี ตลอดจนสมาชิกกลุ่มสตรี ทำให้ได้มีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และได้ทราบข้อมูลบางส่วนในอดีต

แม้กิจกรรมดังกล่าวผู้วิจัยเคยมีโอกาสร่วมแล้ว แต่ผู้ถูกสัมภาษณ์หรือผู้ให้ข้อมูลก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีและไม่ปกปิดข้อมูล ในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยได้แจ้งวัตถุประสงค์การเข้าพื้นที่ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เข้าไปในฐานะนักศึกษาของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ การเก็บข้อมูลเป็นการเก็บข้อมูลเชิงลึกจากนั้นนำไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตรวจสอบข้อมูลอีกหลายครั้งจนกว่าจะได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและแม่นยำ

ดังนั้นบทบาทการเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาทำงานจึงแตกต่างจากการทำวิจัย การเข้าพื้นที่ของผู้วิจัยจึงต้องขอความร่วมมือ ผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการและสมาชิก กลุ่มสตรีเป็นผู้ให้ข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด ด้านผู้นำ คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มสตรีมีความเต็มใจให้ข้อมูล แต่บางครั้งผู้ให้ข้อมูลจะขอแลกเปลี่ยนการให้ข้อมูลกับการนำผลการวิจัยไปพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงต้องหาวิธีกลับไปสู่ประเด็นอื่นที่เตรียมไว้ และได้สัญญาว่าจะกลับมาคุยกันต่ออีกครั้งในวันต่อไปหรือเมื่อมีเวลาและโอกาส และจะหาคำตอบและคำแนะนำที่ถูกต้อง ที่ผู้วิจัยจะไปปรึกษากับผู้รู้เฉพาะด้านก่อน เช่น เรื่องบรรพบุรุษชาแห่งก็จะไปประสานกับอุตสาหกรรมจังหวัด เครื่องถ้วยกาแฟประสานกับเจ้าหน้าที่โครงการหลวง เป็นต้น การสัมภาษณ์แต่ละครั้งผู้วิจัยใช้การจดบันทึกข้อมูลหลังจากที่ทำกิจกรรม

ข้อมูลที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาข้อมูลมาจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักโดยเริ่มจากคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มสตรี หลังจากนั้นได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ครูที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เจ้าหน้าที่ของรัฐและเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปปฏิบัติงานในชุมชนบ้านผาแดง ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลรอง ทำให้ข้อมูลดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. การสังเกต ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ และบันทึกข้อมูลต่างๆ โดยการสังเกตที่มีลักษณะผสมผสาน ทั้งแบบการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม โดยมีการบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ในแบบที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น และเลือกเหตุการณ์ที่ผู้ให้ข้อมูลกำลังทำกิจกรรม เช่น กำลังทำไม้กวาด มัดใบชา เตรียมทำเมี่ยงหรือดัดยอดชา คั่วชา เป็นต้น

2. แบบสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อที่สร้างไว้อย่างกว้างๆ โดยโครงสร้างคำถาม สำหรับการสัมภาษณ์ ประกอบด้วย

2.1 ประวัติส่วนตัวของสมาชิกกลุ่มสตรีเป้าหมาย (อายุ เพศ ครอบครัว อาชีพ รายได้ ฯลฯ)

2.2 วิถีชีวิต ระบบคิด ประเพณีวัฒนธรรม กลุ่มต่างๆ ในชุมชน

2.3 การก่อตัวและการพัฒนาของกลุ่มสตรี

2.4 ปัจจัยที่ขับเคลื่อนให้เกิดการรวมกลุ่มสตรีหรือกระบวนการประชาสังคมของกลุ่มสตรี โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วน

2.4.1 ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความร่วมมือระหว่างสมาชิก การเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่ม กองทุนชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และความตั้งใจและพยายามของผู้นำสตรี

2.4.2 ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น ข้าราชการ นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ เครือข่ายการเรียนรู้

2.5 กลไกในการช่วยขับเคลื่อนให้เกิดการรวมกลุ่มสตรีหรือกระบวนการประชาสังคม ได้แก่ ผู้นำ สมาชิกกลุ่ม กฎระเบียบในการดำเนินงาน และหน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุนและสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก โดยผู้วิจัยตั้งคำถามและแลกเปลี่ยนจากผู้ให้สัมภาษณ์ ด้วยตนเอง ซึ่งสร้างบรรยากาศแบบกันเอง โดยผู้ให้ข้อมูลไม่มีความรู้สึกว่าเป็นคนแปลกหน้า

3. แบบบันทึกภาคสนาม เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการบันทึกรายละเอียดที่ได้จากการสัมภาษณ์ กิจกรรมที่สังเกตและสภาพแวดล้อม หรือบริบทที่เกี่ยวข้องขณะศึกษา เป็นการช่วยความจำให้ผู้วิจัยได้มาซึ่งข้อมูลที่ถูกต้องและแม่นยำ

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเริ่มเข้าไปศึกษาชุมชน ตั้งแต่ปี 2545 (เดือนมิถุนายน 2545-กรกฎาคม 2547) โดยอาศัยความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน ซึ่งประสานงานในพื้นที่และผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และประธานกลุ่มสตรี ในการศึกษาบริบทเบื้องต้นของชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลทุกมิติของชุมชนก่อนเข้าไปในพื้นที่ จึงได้ทราบรายละเอียดทางด้านภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ของพื้นที่พอสมควร

เมื่อเข้าศึกษาชุมชน ระยะแรกผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการสังเกตวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนทั้งระบบการผลิต ระบบความสัมพันธ์ และระบบคุณค่าที่สามารถสังเกตได้ เช่น ระบบการผลิตจะสังเกตการประกอบอาชีพ อาหารการกิน วัฒนธรรมการแต่งกาย เป็นต้น

ในด้านความสัมพันธ์จะสังเกตการสนทนการใช้คำเรียกเครือญาติ เช่น คำเรียกพี่เขย น้องเขย เป็นต้น ตลอดจนการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ส่วนระบบความคุณค่า (ความเชื่อ) สังเกตเห็นได้จากหอเจ้าบ้าน หิ้งพระ หอเจ้าที่ วัตถุประสงค์ การทำบุญต่างๆ

หลังจากนั้นจะเริ่มสัมภาษณ์คณะกรรมการสตรีและสมาชิกสตรี ทั้งแบบเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ประเด็นในการสัมภาษณ์ ในช่วงแรกเป็นประเด็นเกี่ยวกับวิถีชีวิต การศึกษา ประเพณี วัฒนธรรม อาชีพ กลุ่มต่างๆ ที่ผู้ให้ข้อมูลเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งเป็นข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลหลัก จากนั้นนำมาตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลรอง เช่น ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ การสัมภาษณ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความคุ้นเคยกับผู้นำสตรีเกือบจะทุกคนโดยเฉพาะประธานกลุ่มสตรีคนเก่า และประธานกลุ่มสตรีคนปัจจุบัน ที่ร่วมกันก่อตั้งกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มทำไม้กวาดดอกหญ้า กลุ่มทำชาแห้ง กลุ่มออมทรัพย์ฯ เป็นต้น

วันที่เก็บข้อมูลผู้วิจัยเลือกวันที่ตรงกับวันประชุมกลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มทำชาแห้ง หรือวันที่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนวันที่มีการจัดงานทำบุญต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเข้าไปสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเพิ่มเติมจากการสังเกตวิถีชีวิตของคนในชุมชนและสตรีบ้านผาแดง

การรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ ใช้เวลาดำเนินการระยะเวลา 2 ปี (มิถุนายน 2545-กรกฎาคม 2547) ได้ข้อมูลครอบคลุมที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา จึงได้เริ่มแยกข้อมูลจากการบันทึกภาคสนามทั้งหมดเป็นหมวดหมู่ ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย พร้อมกับเรียบเรียงเรื่องบริบทของชุมชนจากเอกสาร ตำรา และการศึกษาชุมชน

จากนั้นจึงเรียบเรียงผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ ในขณะที่เดียวกันผู้วิจัยได้เข้าไปในชุมชนอีกเพื่อเข้าไปเก็บข้อมูลบางส่วนที่บกพร่องหรือตรวจสอบข้อมูลบางส่วน เพื่อให้ผลการวิจัยออกมาสมบูรณ์ที่สุด

6. การตรวจสอบการวิเคราะห์ข้อมูล

การดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีทั้งการวิเคราะห์ในพื้นที่และหลังจากออกจากพื้นที่ จากนั้นได้ตรวจสอบข้อมูลก่อนนำมาวิเคราะห์ข้อมูล ขณะเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับจากผู้ให้ข้อมูลโดยไม่เจาะจงว่าได้รับข่าวสารอย่างไร เมื่อมีโอกาสผู้วิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างเมื่อตรวจสอบข้อมูลที่ได้รับว่าตรงกับข้อมูลที่รวบรวมไว้หรือไม่ หากตรงกันก็จะจดบันทึก

ข้อมูล หากไม่ตรงหรือยังไม่สมบูรณ์ ผู้วิจัยก็จะกลับไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเดิมอีกครั้ง ระหว่างการสัมภาษณ์ และอยู่ในชุมชน ผู้วิจัยก็จะวิเคราะห์ข้อมูลจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ในการตรวจสอบข้อมูล บางครั้งก็จะตรวจสอบข้อมูลจากเพื่อนร่วมงาน และผู้ที่ใกล้ชิด เช่น หลังจากที่ได้สัมภาษณ์ภรรยาแล้ว ผู้วิจัยก็ไปคุยกับสามี เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริง เมื่อออกจากพื้นที่ ผู้วิจัยได้จดบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลตามเหตุการณ์ที่ลำดับไว้ในแต่ละครั้ง เมื่อมีเหตุการณ์ที่ใกล้เคียงกันเกิดขึ้นอีก ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่จดบันทึกมาวิเคราะห์ร่วมกันแล้ว นำข้อมูลทั้งหมดไปตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลรอง เช่น ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ตลอดจนผู้สนับสนุนกลุ่มองค์กรที่อยู่ในชุมชน เพื่อนำมายืนยันอีกครั้ง

ในหนึ่งสัปดาห์ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ถูกต้องและครอบคลุมประเด็นที่กำหนดไว้ หากข้อมูลยังบกพร่องไม่ชัดเจนตามประเด็นเนื้อหา ผู้วิจัยก็จะกลับไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลอีกครั้ง

การวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัยซึ่งเป็นวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้เลือกการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวคิดของ ชยันต์ วรรธนะภูติ (2536, หน้า 145-147) กล่าวคือ การนำเอาข้อมูลที่ได้จากการตรวจสอบข้อมูลมาจัดทำให้เป็นระบบ และหาความหมาย แยกองค์ประกอบ เชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อให้สามารถอธิบายและเข้าใจการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา หาแบบแผนภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ศึกษา และทำความเข้าใจกับความหลากหลายและความแตกต่างของข้อมูลที่เก็บรวบรวมมา และหาความสัมพันธ์ของข้อมูล แยกเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ เพื่ออธิบายสาเหตุ ความสัมพันธ์ รวมทั้งอธิบายการเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่ศึกษา

ดังนั้นในขั้นตอนการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจึงใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลสลับกับการเก็บข้อมูลแต่ละครั้ง และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลมาวิเคราะห์อีกหลายครั้งพร้อมกับกระบวนการเก็บข้อมูล ส่วนในขั้นตอนสุดท้ายคือการนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการเขียนเชิงพรรณนา